

**КЎЧАТ ЭКИШ МУДДАТЛАРИНИНГ КЎЧАТЛАР ЎСИШИГА
ТАЪСИРИ**

*Тошкент давлат аграр унверситети ассистенти
Салоҳиддинов Ғайрат Мейликулович*

Аннотация: турли экиш даврида Софора плантасиясининг кузатуви шуни кўрсатдики, кузги экиш вариантларида биринчи тупроқ гуллаб - яшнаган. Баҳор экиш пайтида ўсимликлардаги куртакларнинг бўртиши ва очилиши 10 - 15 кун кечикиб кетди.

Калит сўзи: ўсимлик, кўчат, мева, дарахт

Дарахтларнинг биологик хусусиятларига кўшимча равишда кўчатларни экиш муддатини ҳал қилишда иқлим, ташкилий-иқтисодий ва бошқа шароитларни ҳисобга олиш керак.

Табиий шароитда тушган пишган уруғлар куз ва баҳорда қулай шароитларда ўсади. Одатда ўрмон кўчатларини экиш муддати ҳам баҳор – ўсимлик ва куз бошланишидан олдин – барглarning тўкилиши бошланганидан кейин амалга оширилади. Тажриба жараёнида вегетация даврида экиш муваффақиятли амалга оширилди. Ёзги экиш Сибирнинг айрим ҳудудларида муваффақиятли қўлланилиши мумкин, бу ерда ёз – кузда ёмғирнинг асосий қисми тушади. Ўрта Осиёда, кейинчалик-баҳор ва ундан ҳам кўпроқ ёзда тушиш салбий натижалар беради ва қишги экиш Туркманистон жанубида бир неча йиллар давомида муваффақиятли қўлланилмоқда. Маданий ўрмон амалиётида Ўзбекистоннинг барча ўрмон хўжаликларида асосан баҳорги экиш ишлари қабул қилинди.

Кўпгина адабий маълумотлар, шунингдек, кузда кўчатларни баҳор экиш ва камдан – кам ҳолларда - кузда кўчатларни ишлаб чиқариш бўйича тавсияларни ўз ичига олади. Мисол учун, Огиевский В.В (1960), Травен Ф. И. ва Дубинин И. С. (1961), Зоборовский Е. П. (1964), Дебелей А. С. (1964) Логинов Б. И. ва Слим (1973) ва бошқа муаллифлар ўз асарларида "тупроққа рухсат бериш" ёки "тупроқ пишди" каби баҳорда экиш тавсия этилади.

Ҳозирги вақтда тез - тез ва кучли шамоллар, чуқур музлаш ва кичик қор қоплами билан бирга катта қишқи совуқ шароитида кўчатларни экиш мумкин эмаслиги амалиётда исботланган.

Юмшоқ ва қисқа қишли жойларда, тупроқ кузги экишни музлатмайди, бир қатор тадқиқотчилар томонидан қайд этилган яхши натижалар беради (Покер ФК 1946; Бйков М. К. 1953; Петров, И. Г. 1965; Фимкин В. П.; 1965; Махно, Г. Ф 1969; Ишаков, С. И. 1969 ва бошқалар).

Юқорида айтиб ўтилганидек, Марказий Осиёда, шу жумладан, Ўзбекистонда қулай қиш даврига қарамай, ўрмон кўчатларининг кузги экилиши ҳар йили жами ишларнинг 10-15 фоизини ташкил этади. Республикада фақат охирги 5 - 10 та алоҳида хўжаликлар кузда ўрмон хўжалиги ишларини амалга ошира бошладилар ва кузги экишдан яхши натижаларга эришдилар.

Тажрибали участкада мақбул даврни белгилаш учун Софора экишнинг турли даврларининг афзалликлари ва камчиликлари ўрганилди.

Турли экиш даврида Софора плантасиясининг кузатуви шуни кўрсатдики, кузги экиш вариантларида биринчи тупроқ гуллаб - яшнаган. Баҳор экиш пайтида ўсимликлардаги куртакларнинг бўртиши ва очилиши 10 - 15 кун кечикиб кетди.

Ҳар бир вариантда ўсимликларнинг 94% кузги экиш муддати энг юқори сақланиб қолиши, баҳор даври - 88 % (жадвал) сақланиб қолиш даражасига эга. 2013 йилнинг қиш айниқса паст ҳароратларда фарқ қилмади. Январъь ва февральъь ойларида ҳаво ҳарорати пастга тушмади-15-17 даража ва натижада, кузги экишда япон софора кўчатларнинг нобуд бўлиши тажриба майдонида кузатилмади. Қиш мавсумида автомобильъь йўлларида ва Тошкент вилоятининг бошқа хўжаликларида бир йиллик кўчатлар қуриши содир бўлмади.

Кузги кўчат экиш даврининг кўчатларнинг (6%) сақланиб қолишининг баъзи афзалликлари, эҳтимол, Ўзбекистонда баҳор жуда қисқа вақт ичида шиддат билан оқиб ўтиши билан изоҳланади ва барча кўчатлар илдиз тизимига зарар етказиш оқибатларини тўлиқ бартараф эта олмайди. +35+40 ва 15 - 20% учун паст нисбий намлик қадар юқори ҳарорат билан узок ёзги иссиқлик бошланиши билан интерполяция даврида май ойининг иккинчи ярмидан бошлаб, тупроқ юқори илдиз қатлами жадал иситилади ва қурилади.

1-жадвал

Кўчатларни экиш муддатларининг яшовчанлик ва тутиб қолишга таъсири (2012-2015 йиллар)

Экиш вақти	Яшовчанлиги %.	Тутиб қолиши %	Ўсиши		
			Баландлиги бўйича. см	Диаметри бўйича, мм	Шоха-шаббасининг диаметри бўйича, см.
2012					

Куз	94,3	-	164,2	17,6	60,9
Баҳор	88,0	-	153,1	16,0	60,1
2013					
Куз	92,8	-	196,0	31,6	90,5
Баҳор	86,0	-	184,2	29,08	-
2014					
Куз	-	92,0	235,6	38,4	125,1
Баҳор	-	86,6	217,4	33,4	127,3
2015					
Куз	-	92,1	279,3	43,8	161,1
Баҳор	-	86,3	259,1	38,4	159,8

Шу муносабат билан, баҳор даври экиш орасида барглarning тўкилиши кузатилади. Узоқ муддатли иссиқ куз билан кузги экиш даври дарахтларининг кўчатлари қиш бошланишидан олдин шкастланган илдизларни қисман тиклаши мумкин. Ва баъзи йилларда, айниқса, қулай шароитларда, илдиз тизимини тиклаш жараёни қишда ҳам давом этиши мумкин. Шу билан бирга, баҳор даврининг мақбул шартлари; тупроқнинг намлик билан тўйинганлиги, ҳавонинг юқори нисбий намлиги ва жуда юқори ҳарорат эмас, ўсимликлар илдиз тизимининг янгилиниши ва ўсиши ва ривожланиши учун максимал даражада қўлланилади.

Шу сабабли, Софора кузда экиш эрта бошланган ва улар биринчи йил охирида баландликда ва қисман илдиз бўғзининг диаметри бўйича баҳор экиш билан солиштирганда кўпроқ самара беради.

Куз даврининг хавфсизлиги ва айниқса ўсиши учун Софоранинг афзалликлари кейинги йилларда кузатилади ва тўрт ёшида плантасиянинг ўртача баландлиги 279 сантиметрга тенг бўлиб, айрим Софора ўсимликлари 320 см га етди.

Плантацияда Софора баҳор экиш даври, 20 см ўртача баландлиги ортада бўлса-да, 5 мм илдиз бўғзини қалинлиги ва 6% хавфсизлиги, одатда, яхши

ҳолатини бор. Июнь ойида биринчи вегетация даври интерполиасия даврида намлик етишмовчилиги туфайли кўчатларнинг юқори қисмини йўқ қилиш қайд этилди, аммо суғоришдан кейин улар янги кўчатлар пайдо бўлиши учун осонгина тикланади.

Биринчи ва иккинчи вегетация даврида модель ўсимликларининг илдизларини қазिश ишлари шуни кўрсатдики, кузги экиш ўсимликларидаги илдиз тизими, шунингдек, ер усти қисми ҳам тарқалиш чуқурлигида, ҳам кўчатларнинг сони бўйича аниқ афзалликларга эга.

Жадваллардан кўриш мумкин. Кузги экиш даврининг Софора энг яхши ривожланган илдиз тизимига эга бўлиб, илдиз илдизининг чуқур кириб бориши (иккинчи вегетация даврининг охирида 83 см). Асосий ўсимликдан чиқадиган модель ўсимликларининг кўчатлари 40 - 65 сантиметрга етади ва уларнинг умумий сони 20 та. (иккинчи вегетация даврининг охирида 66 та).

Икки йиллик Софора кўчатларининг илдиз тизимининг ривожланиш кўрсаткичлари турли экиш муддатларига боғлиқ бўлади.

Баҳор экиш даврида Софора кам ривожланган илдиз тизимига эга. Модель ўсимликлардаги илдизи ўртача 48 см чуқурликка (иккинчи йил охирида 70 см) ва кўчатларнинг умумий сони 20 та.

Шундай қилиб, Софоранинг тажриба майдонлари ва бошқа тўрт йиллик кузатувлари асосида Ўзбекистон шароитида энг қулай экиш муддати куз ҳисобланади.

Қулай шароитларда Софора ўрмонлари қисман куз мавсуми охири ва қиш бошланишидан олдин кичик илдизларни тиклаши мумкин ва баҳор даврида илдиз тизимини қайта тиклаш ва ривожлантириш учун ишлатилади

Шунинг учун, кўчатхоналарда кузда экилган ўсимликларда эрта ривожланиш бошланади ва кучли ўсимликлар яхши сақланади ва тезроқ ўсади.

Юқори тутиб қолиши ва софора нормал ўсиши учун баҳор фаслида, далада биринчи вегетация даврида тупроқ қатлами нам ҳолатда юқори илдиз ўз ичига 65 - 70% тўлиқ намлик сифимини талаб қилинади. Бунинг учун биринчи суғориш экиш амалга оширилганидан кейин ва 7 - 8 суғоришдан сўнг – агар керак бўлса, об - ҳаво шароитларига қараб, амалга оширилиши керак.

Япон софора кўчатларини жойлаштириш схемаси ўз навбатида унинг ўсиши ва ривожланишига таъсир этади. Маданий ўрмонларнинг зичлиги биологик ва иқтисодий жиҳатидан катта аҳамиятга эга. Бу кўрсаткичлар ўсимликларнинг ўсиши ва шаклланишининг хусусиятини белгилайди. Софора ўрмонининг қалинлиги, кўчат материаллари қанчалик кўп бўлса, маданий ўрмонлар яратиш учун кўп меҳнат ва катта маблағ харажатлари талаб қилади. Шу билан бирга, зич экилган кўчатлар тезроқ туташиб кетади ва тупроқ учун камроқ ишлов талаб қилинади, лекин уларга аввал парваришlash ишлари олиб борилади ва бошқа

Ўрмон хўжаликларида ўрмон мелиоратив тадбирларини ўтказиш талаб қилинади. Камдан - кам ҳолатларда маданий ўрмонларга ишлов беришга жуда кўп парвариш ишларини талаб қилади, камдан - кам ҳолларда ўрмон тўлиқлиги паст кўрсаткичга эга бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, софоранинг тажриба майдонлари ва бошқа тўрт йиллик кузатувлари асосида Ўзбекистон шароитида энг қулай экиш муддати куз ҳисобланади.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 17 июлдаги ВМ-530-сон «Ўрмон хўжалиги бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 30-сон, 734-модда; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 22.02.2022 й., 09/22/86/0160-сон; 26.02.2022 й., 09/22/88/0165-сон, 27.10.2022 й., 09/22/620/0965-сон.
2. Абзалов А. А., Пирахунова Ф. Н., Жуманазаров Ж. Баланс азота удобрений при выращивании *Sophora japonica* L //Современные проблемы науки и образования. – 2019. – С. 84-84.
3. Абзалов А.А. Применение серы как важный фактор получения экологически чистого продукта лекарственных растений //Вестник аграрной науки Узбекистана. – 2009.
4. Кожаметов С.К., Убайдуллаев Ф.Б. Оддий сохта каштан ва япон софораси уруғларининг унувчанлигига гетероауксин ўстирувчи моддасининг таъсири. // Агро кимё ҳимоя ва ўсимликлар карантини журнали – Тошкент, 3-2019 й.
5. Убайдуллаев Ф.Б. Оддий сохта каштан ва япон софораси кўчатларини етиштиришнинг агротехникасини яратиш. АвторефератТошкент-2020